

نوع مقاله: پژوهشی

فصلنامه چشم انداز شهرهای آینده

www.jvfc.ir

دوره سوم، شماره چهارم، پیاپی (۱۲)، زمستان ۱۴۰۱

صص ۱۰۸-۸۹

واکاوی چالش‌های آتی پیشروی سیاست‌های مسکن مهر و طرح اقدام ملی مسکن (مورد مطالعه: شهر جدید پردیس)

شاهین جعفری، دانشجوی دکتری شهرسازی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرقدس، تهران، ایران^۱
امیرحسین پورجوهری، استادیار گروه شهرسازی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرقدس، تهران، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۲/۱۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۱/۰۷

چکیده

سیاست‌های ساخت مسکن در کشور بعد از انقلاب اسلامی و طی دو دهه اخیر با چالش‌های زیادی روبرو بوده و موفقیت چندانی نداشته‌اند. کاهش شدید ساخت مسکن و تأخیر در تحویل، از چالش‌های عمده در حوزه سیاست‌های ساخت مسکن در کشور ایران است. بازار ساخت طی یک دهه گذشته تاکنون که سیاست مسکن مهر را بازتاب می‌دهد و سپس طرح اقدام ملی مسکن برای تداوم آن و رفع ضعف‌های موجود مطرح می‌گردد، به دلیل افزایش شدید قیمت زمین، مصالح، تورم و غیره با رکود فزاینده مواجه بوده است. روش تحقیق، توصیفی - تحلیلی و هدف آن، واکاوی چالش‌های آتی در سیاست‌های مسکن مهر و طرح اقدام ملی مسکن برای شهر جدید پردیس واقع در استان تهران است. انتخاب معیارها و شاخص‌ها و نهایی شدن آنها، با نظرخواهی از متخصصان و براساس تکنیک دلفی انجام شده و پرسشنامه به عنوان ابزار تحقیق، تهیه گردید و در اختیار ۳۵ کارشناس متخصص و خبره در حوزه مسکن قرار گرفت. روایی پرسشنامه توسط کارشناسان خبره و پایایی آن با استفاده از آزمون آلفای کرونباخ، مورد تأیید قرار گرفته است. برای تحلیل داده‌های به دست آمده، از مدل‌سازی معادلات ساختاری و نرم‌افزار SMART-PLS استفاده شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که تمامی شاخص‌های مورد نظر به عنوان مسائل حاد، ضعف‌های حساس و چالش‌های آسیب‌زا در آینده مطرح هستند و براساس پردازش‌های مبتنی بر روابط میان متغیرها، معیار کالبدی با اهمیت ۰/۲۶۸، معیار اقتصادی با اهمیت ۰/۲۶۲، معیار اجتماعی با اهمیت ۰/۲۴۸ و معیار مدیریت با اهمیت ۰/۲۰۵ برحسب ترتیب، پرچالش‌ترین مؤلفه‌های آتی در سیاست‌های مسکن مهر و طرح اقدام ملی برای شهر جدید پردیس هستند.

واژگان کلیدی: سیاست مسکن، مسکن مهر، اقدام ملی مسکن، معادلات ساختاری، شهر جدید پردیس.

مقدمه

جهان شاهد رشد سریع شهرنشینی است که این امر تأثیراتی جدی بر سلامت انسان، منابع زیست‌محیطی، تنوع زیستی و اقلیم دارد. می‌توان گفت الگوی پیچیده رشد شهری در سراسر دوره‌های تاریخی مبنایی برای ارزیابی این آثار بوده است (Dahal and et al, 2017). در این راستا مسکن و مباحث مربوط به آن به‌عنوان یکی از مسائل مهم جهانی به شمار می‌رود (Buckley, 2005)، که ارتباط بسیار نزدیکی با شیوه زندگی افراد دارد (Fang and et al, 2018). مسکن سهم بزرگی از ثروت و سبد اقتصادی خانوار را در برمی‌گیرد به طوری که امکان تأمین آن برای همه خانوارها وجود ندارد بنا به عقیده کارلو برای حل مشکل مسکن باید سیاست‌های مشارکتی اعمال گردد زیرا مسکن، مشکل مردم است و حل آن تنها با خواست و عمل اشخاص قابل‌رفع نیست (Malieme and et al, 2009) و به علت گستردگی ابعاد برنامه‌های تأمین مسکن، سیاست‌ها در این بخش باید با رویکرد مشارکتی و جلب نظرات مردم تدوین و اجرا گردد و نه به‌صورت دستور از بالا، یعنی سیاست برچیدن و به اصطلاح بولدوزری نتیجه لازم را در بر ندارد (ملکوتی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۸).

مشکلات مسکن در کشورهای در حال توسعه تحت سیطره غیررسمی بودن، جمعیت رو به رشد زاغه‌ها، عرضه ناکافی زیرساخت‌های قابل تأمین، الگوهای تأمین مالی ناکافی و کمبود مسکن می‌باشد (Abouelmgad and et al, 2013) که یکی از عمده‌ترین دغدغه‌های سیاست‌گذاران اغلب کشورهای در حال توسعه را تشکیل می‌دهد. بنابراین اعمال سیاست‌هایی جهت کاهش قیمت تمام‌شده مسکن برای این گروه‌های کم‌درآمد الزامی است (قاسم‌زاده عقینانی و همکاران، ۱۴۰۰). در این راستا در کشورهای مختلف برنامه‌های متعددی از سال ۱۹۷۰ تدوین گردیده است که شامل ایجاد مسکن ارزان قیمت، اعطای وام در جهت احداث و نوسازی شهری می‌شود (Poggio and Boreiko, 2017) به طوری که بانک جهانی در دهه ۱۹۷۰ اجرای پروژه‌هایی که در آن قیمت مسکن در حد توان خرید فقرا باشد را در دستور کار خود قرار داد (سالاری‌پور و همکاران، ۱۳۹۹). این در حالی است که کشور ایران نیز به‌طور گسترده با چنین مسائلی روبه‌روست و در دهه‌های اخیر به علت رشد سریع جمعیت شهری و تغییرات شدید در ساختار شهرهای کشور، نگرش به این مقوله اهمیتی مضاعف پیدا کرده است؛ لذا کمبود مسکن و کیفیت نامطلوب مساکن موجود، همواره به عنوان یکی از معضلات اجتماعی-اقتصادی در کشور ما مطرح بوده است و تأمین مسکن مناسب، به ویژه برای گروه‌های کم‌درآمد شهری موضوعی به مراتب مهم‌تر و چالش‌برانگیز بوده است (زنگنه شهرکی و همکاران، ۱۳۹۹) به طوری که بر اساس اصل ۳۱ و ۴۳ قانون اساسی، داشتن سرپناه مناسب و ایده‌آل را حق هر خانوار ایرانی می‌داند (سیاف‌زاده و پای‌بند، ۱۳۹۸). در بررسی مسئله مسکن در ایران، این واقعیت مشخص است که سیاست‌های اعمال شده متناسب با ساختار اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی اقشار کم‌درآمد جامعه نبوده و در نتیجه، مسئله مسکن این قشر با گذشت زمان نه تنها حل نشده بلکه به شکل حادتری نیز به وجود آمده و مناطق حاشیه‌ای شهری را شکل داده و منجر به پیامدهای وخیم کالبدی، اجتماعی، بهداشتی و غیره در شهرها شده است (محمدی و همکاران، ۱۳۹۶). مروری بر پیشینه سیاست‌ها و برنامه‌های مسکن گروه‌های کم‌درآمد طی سه دهه گذشته در ایران نشان می‌دهد که مسکن اقشار کم‌درآمد همواره با سیاست‌های گوناگون همراه بوده است که می‌توان آن‌ها را به دو قالب کلی سیاست زمین‌حمایتی و سیاست مسکن اجتماعی تقسیم نمود (بزدانی و همکاران، ۱۳۹۸). در سال ۱۳۸۶، طرح مسکن مهر با هدف تأمین مسکن برای افراد کم‌درآمد و جوانان، کاهش هزینه‌های مسکن، خروج از رکود تولید مسکن و عدالت‌محوری و دسترسی مناسب به مسکن اعلام شد (معمری و همکاران، ۱۳۹۸).

در سال‌های اخیر، با تشدید مداوم مشکل مسکن در کشور، طرح‌هایی در جهت رفع و یا تعدی این مشکل از سوی دولت ارائه شده است. عمده‌ترین سیاست‌های کشور که با هدف تأمین مسکن برای اقشار مختلف جامعه اتخاذ گردیده است، عبارت‌اند از: سیاست آماده‌سازی زمین شهری، قانون زمین شهری، سیاست مسکن اجتماعی، مسکن حمایتی، انبوه‌سازی، کوچک‌سازی، آپارتمان‌سازی و سیاست مسکن استیجاری. یکی از طرح‌های گسترده تأمین مسکن نیز طرح مسکن مهر می‌باشد (سلمی کیانی و همکاران، ۱۳۹۸). همچنین در سال ۱۳۹۷ دولت دوازدهم با تدوین طرح اقدام ملی مسکن درصدد

رفع نیاز مسکن را در دستور کار خود قرار داد. این طرح پس از آن در دستور کار قرار گرفت که رویکرد کلی وزارت راه و شهرسازی در خصوص عدم مداخله دولت در ساخت مسکن جای خود را به مداخله مستقیم و ورود جدی به عرصه ساخت مسکن و فروش آن به اقشار مختلف به‌ویژه گروه‌های میان‌درآمد کشور داد. همچنین از دیگر مسبب‌های این طرح باید به محدودیت منابع مالی جهت تکمیل بخشی از پروژه‌های مسکن مهر با توجه به تعیین رقم ثابت ساخت به ازای هر مترمربع، مشکلات تأمین تأسیسات زیربنایی و خدمات روبنایی بخش قابل‌توجهی از واحدهای مسکونی که از مکان‌یابی نامناسب رنج می‌برند و بروز مشکلات مدیریتی و حقوقی در برخی از پروژه‌های تحت مدیریت تعاونی‌های مسکن اشاره کرد (معاونت مطالعات زیربنایی، ۱۴۰۰).

این پژوهش به دنبال واکاوی چالش‌های آینده سیاست‌های مسکن در پروژه مسکن مهر و طرح اقدام ملی مسکن با تأیید بر شهر جدید پردیس است. پردیس مرکز شهرستان پردیس در ۱۷ کیلومتری شمال شرق شهر تهران است. با نگاهی بر پروژه‌های مسکن مهر از نیمه دوم دهه هشتاد خورشیدی به این سو، می‌توان گفت که ایراد موجود در مسکن مهر را باید به مجریان طرح نسبت داد. نظارت نامناسب و ناکافی نسبت به تعاونی‌ها، بانک‌ها و دستگاه‌های اجرایی مربوط، موجب شد که مسائل مختلفی در حوزه‌های چندجانبه شکل بگیرد که در تحقیق حاضر نیز به منزله چالش، به آنها پرداخته شده است. همچنین در شرایطی که مسائل مذکور به طور کامل برطرف نشده و در حال حاضر، در بسیاری از شهرهای کشور، همچنان معضلات مربوط مشاهده می‌شوند، طرح اقدام ملی مسکن مطرح شده و در برخی نقاط به عنوان آزمایش کلید خورده است که همین مؤلفه آزمایشی نیز گویای عدم اطمینان سیاست‌گذاران در بهبود وضعیت حاکم بر مسکن و آمال‌خانه‌دار شدن شهروندان است و این نکته را شاید بتوان پاشنه آشیل و نقطه آسیب سیاست جدید، قلمداد کرد، تا جایی که هزینه‌های مربوط نیز در مدت نزدیک به دو سال از آغاز طرح اقدام ملی مسکن، بر اثر رکود حاکم بر اقتصاد، به شدت افزایش یافته و دولت در همین آغاز کار، برنامه طرح وام را برای متقاضیان و تعاونی‌ها مطرح کرده است.

با وجود شروع عملیات اجرایی تأسیس این شهر در سال ۱۳۷۵ و توسعه بیشتر آن در قالب مسکن مهر پردیس در سال‌های بعد، عملیات اجرایی فازهای این شهر به تدریج آغاز و تکمیل شده‌اند و برخی از آنها نیز هنوز به طور کامل تأسیس نیافته‌اند. مهم‌ترین مسئله‌ای که در حال حاضر برای واحدهای مسکن مهر پردیس مشاهده می‌شود، تحویل ناقص آنها به متقاضیان بدون انجام محوطه‌سازی است. از جمله نواقص موجود می‌توان به شکستگی پنجره‌ها و درب‌های ورودی واحدها، فقدان لوله‌کشی فاضلاب، نصب نشدن آسانسور در فازهای مختلف اشاره کرد. ایجاد راه‌های ارتباطی، مسطح‌سازی زمین برای ساخت بلوک‌های مسکونی از مدت زمان آغاز طرح مسکن مهر، هزینه‌های بسیار زیادی را تحمیل کرد و بسیاری از واحدها نیز با گذشت ۱۵ سال، تکمیل نشده‌اند و از نظر مصالح و تجهیزات نیز فاقد کیفیت مناسب هستند. علاوه بر این، تعریف پروژه در مقیاس بزرگ، الگوهای محله‌محوری را در میان فازهای ساخته‌شده به حاشیه رانده و به طرح‌های شهرسازی با نگرش فیزیکی محض، بدل نموده است. این مشکلات و در عین حال، طرح مسکن ملی برای پردیس در مقیاس‌های کوچک، بدون ارائه راه حل نهایی برای واحدهای نیمه‌ساخت، ابهام‌هایی را در کارایی و اثربخشی سیاست‌های مسکن اخیر برای قلمروی مکانی مورد مطالعه به وجود آورده است و عدم توجه به آنها، می‌تواند چالش برانگیز باشد. در این پژوهش، چالش‌های مورد نظر با بررسی دیدگاه‌های کارشناسان متخصص در حوزه مسکن و عطف به پرسش‌های زیر، ارزیابی و تحلیل می‌شود:

- عوامل چالش‌زا در مسکن مهر پردیس کدام‌اند؟
- چه آینده‌ای را می‌توان با وجود چالش‌های موجود، برای پروژه‌های مسکن مهر و اقدام ملی مسکن در شهر جدید پردیس، متصور شد؟

پیشینه پژوهش

در ایران مسئله مسکن پس از دهه ۱۳۳۰ و با مهاجرت روستاییان و رشد فزاینده شهرنشینی آغاز گردید (قنبری، ۱۳۹۵). در این راستا در ایران نیز قوانینی در حوزه مسکن و شهرسازی تدوین گردید که به بررسی قوانین برنامه پنجم و ششم توسعه در جدول شماره ۱ پرداخته شده است:

جدول ۱. قوانین مربوط به حوزه مسکن و شهرسازی در برنامه‌های پنج‌ساله توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران

عنوان	توصیف
قانون برنامه پنجم توسعه (۱۳۹۰-۱۳۹۴)	<ul style="list-style-type: none"> تهیه و اجرای طرح‌های مجموعه شهری، جامع و تفصیلی شهری توسط وزارت مسکن و شهرسازی تکلیف دستگاه‌های اجرایی ذی‌ربط نسبت به احیای بافت‌های فرسوده و نامناسب روستایی حمایت وزارت مسکن و شهرسازی و شهرداری‌ها از اقدامات بخش غیردولتی برای احیا و بازسازی بافت‌های فرسوده تکلیف وزارت مسکن و شهرداری‌ها به احیا و بازسازی حداقل ده درصد از بافت‌های فرسوده شهری در هر سال تکلیف شوراهای اسلامی و شهرداری‌ها به تدوین نظام درآمدهای پایدار شهرداری‌ها با اعمال سیاست‌های کاهش نرخ عوارض صدور پروانه ساختمانی در کاربری‌های تجاری، اداری و صنعتی به معادل مسکونی و نیز تبدیل این عوارض به عوارض و بهای خدمات بهره‌بردار، تبدیل عوارض موضوع درآمد شهرداری‌ها از عوارض بر املاک به عوارض ناشی از مصرف و خدمات و ... تکلیف وزارت مسکن و شهرسازی به فروش اراضی شهری در اختیار به منظور تأمین منابع مالی و خرید اراضی موردنیاز اجرای طرح‌های مسکن به‌ویژه مسکن زوج‌های جوان و اقشار کم‌درآمد
قانون برنامه ششم توسعه (۱۳۹۶-۱۴۰۰)	<ul style="list-style-type: none"> تکلیف وزارتخانه‌های راه و شهرسازی و کشور و شهرداری‌ها نسبت به احیا، بهسازی، نوسازی و مقاوم‌سازی و بازآفرینی سالیانه حداقل دویست و هفتاد محله در قالب مطالعات مصوب ستاد ملی بازآفرینی شهری وظیفه دولت نسبت به تأمین منابع مالی و تسهیلات ارزان قیمت و زمین موردنیاز در قالب بودجه سنواتی به منظور کاهش آسیب‌پذیری سکونتگاه‌های روستایی و همچنین تأمین مسکن برای اقشار کم‌درآمد شهری (در شهرهای کوچک) تکلیف بانک مسکن نسبت به تأمین باقیمانده تعهدات خود و تأمین منابع موردنیاز مسکن مهر مقاوم‌سازی ساختمان‌ها و اصلاح الگوی مصرف به‌ویژه مصرف انرژی در بخش ساختمان و مسکن تکلیف شورای عالی شهرسازی و معماری ایران نسبت به احصای مناطق ویژه نیازمند بهسازی و نوسازی در بافت‌های فرسوده و دسته‌بندی طرح‌های واقع در این مناطق، با اولویت‌های اقدام وظیفه دولت نسبت به ارتقاء شرایط محیطی پایدار و فراگیر ساکنان مناطق حاشیه‌نشین و برخورداری آن‌ها از مزایای شهرنشینی و پیش‌نگری و پیش‌گیری از ایجاد سکونتگاه‌های غیرمجاز

(منبع: معاونت پژوهش‌های زیربنایی و امور تولیدی دفتر مطالعات زیربنایی، ۱۳۹۹)

در رابطه با سیاست‌گذاری‌های بخش مسکن پژوهش‌های متعددی در داخل کشور صورت گرفته است که رستمی و حامد مظاهریان (۱۴۰۰) در پژوهش «تبیین علل کاهش کیفیت کالبدی سکونت در سیاست‌گذاری تأمین مسکن امروز ایران» اشاره کرده‌اند که سیاست‌های توسعه مسکن از نظر کیفیت ساخت در بعد درون داده قانونی و در بازه زمانی موردبررسی تابعی از رویکرد دولت‌ها بوده است و هرجایی که خود دولت‌ها بنگاهداری و مسکن‌سازی کرده است در خصوص کیفیت

آن دچار تزلزل و اعوجاج شده است و هرجایی که این مقوله با توجه به سیاست‌های اصل ۴۴ قانون اساسی به بخش خصوصی واگذار شده است کیفیت آن به مراتب بالا رفته است.

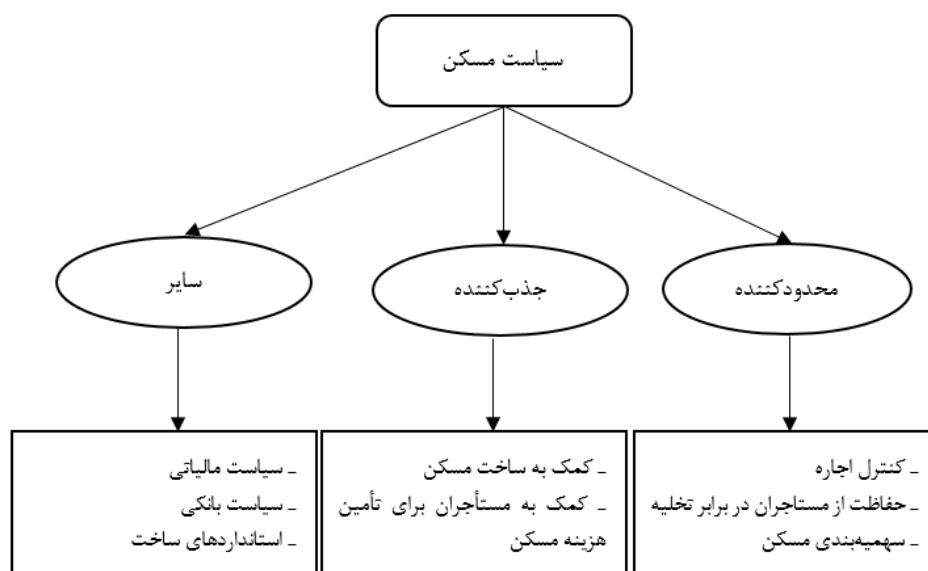
معاونت پژوهش‌های زیربنایی و امور تولیدی دفتر مطالعات زیربنایی (۱۳۹۹) در گزارش «الزامات تحقق گام دوم انقلاب (بخش مسکن و شهرسازی)» اشاره کرده‌اند که درصد تملک مسکن در ایران در میان بسیاری از کشورها نسبت بالایی (حدود ۶۵ تا ۷۰) است، اما در سال‌های اخیر نسبت اجاره‌نشینی با سرعت بالایی به خصوص در کلان‌شهرها (نرخ ۴۲ درصدی در کلان‌شهر تهران در سال ۱۳۹۸) در حال افزایش است که ناشی از افزایش سهم هزینه مسکن از سبد هزینه خانوار و گسترش فقر است و آسیب‌های مخصوص خود را برای جامعه به دنبال خواهد داشت. از طرفی گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی و حاشیه‌ای در شهرها و کلان‌شهرها که خارج از برنامه‌های رسمی توسعه برای اسکان اقشار کم‌درآمد و اغلب مهاجر استفاده می‌شود، سبب ایجاد ناهنجاری‌های اجتماعی می‌شوند که نیازمند رسیدگی قاطع و سریع هستند. سالاری پور و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهش «ارزیابی کیفیت زندگی ساکنان مسکن مهر (مطالعه موردی: شهر رشت)» اشاره کرده‌اند که برنامه مسکن مهر از مهم‌ترین سیاست‌های تأمین مسکن برای اقشار کم‌درآمد بوده است. فرآیند اجرا و نتایج این طرح با مشکلات و انتقادات متعددی مواجه شد که یکی از مهم‌ترین آن‌ها عدم تأمین امکانات مناسب برای ساکنان و کیفیت زندگی پایین در این مجتمع‌های مسکونی می‌باشد همچنین نتایج این پژوهش نشانگر این است که رویکرد موجود در تأمین مسکن اجتماعی نیازمند بازنگری جدی بوده و باید از شاخص‌های کیفیت محیط شهری نیز در آن لحاظ گردد. امجدی و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهش «تحلیل مقایسه‌ای سیاست‌های اجتماعی-رفاهی در دولت‌های احمدی‌نژاد و روحانی» با مقایسه سیاست‌های مسکن در دو دولت روحانی و احمدی‌نژاد اشاره کردند که نمی‌توان تفاوت چندانی در سیاست‌های دو دولت مذکور پیدا کرد. دولت احمدی‌نژاد، مسکن مهر را در حد انبوه، در اختیار مردم قرار داد. پیامد این سیاست، انفجار قیمت مسکن در سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۹۳ بود و از این رو، می‌توان گفت سیاست مذکور در کنترل قیمت مسکن، توفیق نداشت. در دولت روحانی نیز همان سیاست دنبال شده، در حال حاضر طرح‌های زیادی در دولت از جمله مسکن امید، مسکن قسطی کارکنان دولت، طرح بازآفرینی، وام ودیعه مسکن، گرفتن مالیات از خانه‌های خالی و... می‌خواهد اجرا بشود یا در مرحله اجرایی قرار دارد که به مانند طرح‌های دولت قبل است و اثر چندانی بر کنترل قیمت مسکن و مسکن‌دار شدن طبقات متوسط و پایین ندارد.

مبانی نظری

از اواخر قرن بیستم در بسیاری از کشورهای آسیب‌پذیر اقتصادی، در ارتباط با مسائل شهری، گروه‌های زیر عنوان اقتصاد نئولیبرال در هسته مرکزی مسکن و سیاست‌های شهری قرار گرفتند (Forrest and Kearns, 2001; Hulse and Stone, 2007- Giddens, 2009). به طوری که مسکن به عنوان عنصر اصلی جامعه‌پذیری افراد نسبت به جهان و مملو از ارزش‌های سمبلیک با نشان منزلت و ترجمان زندگی شهری و مهم‌ترین کاربری کمی و کیفی شهری محسوب می‌شود که کیفیت آن گویای وضعیت اقتصادی-اجتماعی شهر و بسیاری از واقعیت‌های جامعه است (سلمی‌کیانی و همکاران، ۱۳۹۸). مداخله‌های سیاستی با توجه به شکل، محتوا و مقیاس، متفاوت است. مسکن از نظر جغرافیایی، شامل مقیاس جهانی، ملی و محلی است، اما سیاست مسکن به طور معمول، یک دغدغه ملی است.

سیاست مسکن به اقدام‌های دولت اعم از قانون‌گذاری و ارائه برنامه گفته می‌شود که اثر مستقیم یا غیرمستقیم بر دسترس‌پذیری مسکن، استانداردهای مسکن و برنامه‌ریزی شهری دارد و درعین حال، می‌تواند بر قیمت‌ها و مقرون‌به‌صرفه بودن خانه تأثیر بگذارد. سیاست‌های مربوط به مسکن می‌تواند موجب سرمایه‌گذاری در مسکن اجتماعی، حمایت از انواع مسکن اجاره‌ای جایگزین (مانند تعاونی‌ها) یا سیاست‌های مالیاتی با هدف تشویق بخش خصوصی برای ساخت و بهره‌برداری بیشتر مسکن اجاره‌ای شود.

دولت‌ها از ابزارهای بسیار متنوعی برای تنظیم بازار مسکن بهره می‌برند. ابزارهای سیاست مسکن، می‌توانند به عنوان جذب‌کننده، محدودکننده و چند نوع دیگر طبقه‌بندی شوند (Hilber and Vermeulen, 2016; Figari et al, 2017). به طور معمول، سیاست‌های جذب‌کننده مسکن به دو شکل است: الف) کمک به ساخت مسکن و ب) کمک به مستأجران برای تأمین هزینه مسکن. اقدام‌های محدودکننده شامل کنترل اجاره، حفاظت از مستأجران در برابر تخلیه و سهمیه‌بندی مسکن است (Kholodilin et al, 2018).

شکل ۱. ابزارهای سیاست مسکن: مفهوم گسترده و محدود (Source: Kholodilin et al, 2018)

با توجه به گزارش اخیر معاونت مطالعات زیربنایی (۱۴۰۰) در رابطه با "واکاوی سیاست‌گذاری تأمین مسکن شهری"، می‌توان به نمونه‌هایی از سیاست‌های اتخاذشده در سایر کشورها اشاره کرد که می‌تواند فرصت خوبی را پیش روی برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران مسکن قرار بدهد:

- سیاست تولید صنعتی مسکن؛
- سیاست کنترل بازار زمین؛
- سیاست یارانه‌ها و کمک‌های مالی؛
- سیاست کنترل اجاره؛
- سیاست تولید برای اجاره؛
- سیاست خصوصی‌سازی عرضه مسکن؛
- سیاست محافظه‌کارانه؛
- سیاست زمین-خدمات؛
- سیاست خانه‌سازی اجتماعی؛
- سیاست ایجاد بانک اطلاعاتی زمین و مسکن؛
- سیاست ساخت مسکن دولتی؛
- سیاست ساخت واحدهای مسکونی اجاره به شرط تملیک؛
- سیاست احداث مسکن ارزان قیمت.

دولت‌ها با سیاست‌گذاری در حوزه‌های گوناگون و با هدف بسترسازی اثربخشی باز مسکن با مشارکت و سرمایه‌گذاری مناسب بخش خصوصی، فعالیت می‌کنند. در این بخش، ابتدا برخی از سیاست‌ها به اجمال بیان شده و سپس به نمونه‌های جهانی بر مبنای نحله‌های فکری و ایدئولوژی اشاره می‌شود.

- سیاست "تولید صنعتی مسکن": فرایندی است مقرون‌به‌صرفه که مصالح پیش‌ساخته در کارخانه‌های ویژه و با حجم انبوه تولید می‌شوند. در این روش تولید مسکن با سرعت چند برابر و کیفیت مناسب، صورت می‌گیرد (Felipe, 2015).
- سیاست "کنترل بازار زمین": دولت‌ها با توجه به زمینه سوداگری در بازار زمین، کنترل بازار را با وضع قوانین متعدد، اعمال کنترل شدید بر کاربری، اعمال کنترل بر فرایند صدور پروانه ساخت، تأمین زمین مناسب برای ساخت مسکن و نیاز آتی شهر، در دستور کار دارند (Nguyen, 2018).
- سیاست "یارانه‌ها": دولت‌ها سیاست مذکور را به شکل‌های مختلف و در قالب کمک‌رسانی به ساخت مسکن، اعمال می‌کنند. کمک هزینه تأمین مسکن برای گروه‌های کم‌درآمد، با پرداخت وام، مشارکت دولت و تشکیل صندوق‌های مالی، تأمین می‌شود (Dynarski and Scott-Clayton, 2013).
- سیاست "کنترل اجاره مسکن": تنظیم قوانین برای کنترل اجاره، حمایت از سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در ساخت مسکن اجاره‌ای ویژه گروه‌های کم‌درآمد، مناسب‌سازی نرخ‌های اجاره برای اجاره‌نشین‌ها، از جمله عوامل در سیاست مورد نظر است که به طور معمول با ارائه زمین، وام، معافیت مالیاتی و تسهیل در تراکم‌های شهرداری همراه است (Perrie and Block, 2018).
- سیاست "تولید برای اجاره": سازندگان و توسعه‌گران، ملزم می‌شوند که بخشی از واحدهای مسکونی تولیدشده خود را به مسکن اجاره اختصاص دهند (Montejo, 2018).
- سیاست "خصوصی‌سازی عرضه مسکن": در این سیاست، وظایف، تسهیلات معین و قوانین مرتبط برای توسعه‌گران بخش خصوصی تدوین و تصویب می‌شود (Broulíková and Montag, 2020).
- سیاست "زمین - خدمات": دولت زمین آماده را در اختیار قشر کم‌درآمد و محروم قرار می‌دهد. امکان ساخت خودیار و تدریجی به موازات بهبود وضعیت اقتصادی خانوار فراهم است، سرمایه‌گذاری دولت پایین بوده و تعداد بیشتری، مشمول برنامه‌های حمایتی هستند (Un-Habitat, 2021).

برنامه‌ریزی مسکن در کشورهای سوسیالیستی از سوی دولت انجام می‌شود، اگرچه کشورهای سوسیالیستی، امروزه تلفیقی از مالکیت دولتی و خصوصی را پس از فروپاشی شوروی، ارائه می‌کنند. بنیان برنامه‌ریزی مسکن در بیشتر جوامع سوسیالیستی، بر ساخت مسکن ارزان قیمت و تخصیص رایگان واحدهای ساخته شده به ساکنان بوده است (Tsenkova and Polanska, 2014; Fang and Iceland, 2018; Mihaljević, 2019; Duong, 2022). کشورهای بلوک شرق، به رغم فروپاشی سیستم سوسیالیستی و افزایش بسیار سریع قیمت املاک، تملک رایگان مسکن به عنوان یک کالا است (Zarecor, 2012; Hirt, 2018). دولت مرکزی شوروی با تشکیل کمیته‌های دولتی معماری، ساختمان و خانه‌سازی شهری، قوانین مسکن را تدوین و در تمامی جمهوری‌های سوسیالیستی وابسته اعمال می‌کرد، به طوری که توجهی به ویژگی‌های خاص سرزمین‌ها ننموده و تنها در حد استفاده از آیین‌نامه‌های محلی ساختمانی، با اعمال تغییر موافقت می‌کرد (Gotovac, 2020; Sendi&Kerbler, 2021). در کوبا، پس از انقلاب ژانویه سال ۱۹۵۹، نخستین گام در زمینه مسکن، با توجه به استیجاری بودن حدود ۷۵ درصد از واحدهای مسکونی شهری، کاهش اجاره‌بها به نصف بود و همین پایین بودن نرخ اجاره‌بها، از اصول و مزیت‌های اصلی بخش مسکن، تا به امروز است. واگذاری خانه‌های مسکونی به خانواده‌های کوبایی، براساس نیاز و سقف پایین پرداخت اجاره است که به آنها امکان می‌دهد پس از چند سال پرداخت اقساط، به مالکیت واحد مسکونی خود برسند (Anderson, 2009; Zamora, 2009; Grein, 2015; Wijburg, 2020).

در اروپا، به منزله سیستم سرمایه‌داری، اتحادیه اروپا به طور مستقیم در سیاست‌گذاری مسکن دخالت نمی‌کند. سیاست‌های اتحادیه اروپا پس از بحران اقتصادی سال ۲۰۰۸، متأثر از سیستم‌های مسکن اجتماعی و خصوصی قرار گرفته است (Nelson, 2018; Ansell, 2019). ارائه خدمات مسکن، برای طیف گسترده‌ای از شهروندان اروپایی به ویژه از نظر سرمایه‌گذاری در ساخت مسکن و بازسازی جدید و مسکن استطاعت‌پذیر، اهمیت دارد (Wind et al, 2017). اتحادیه اروپا، میزان تأثیر چند عامل بر سیاست مسکن را در دهه ۲۰۱۰ و در رابطه با پیشران‌های بالقوه مورد ارزیابی قرار داده است. مهم‌ترین پیشران‌های سیاست مسکن در اتحادیه اروپا، برحسب ترتیب، الزام‌های بهره‌وری انرژی، شهرنشینی، مهاجرت، بحران پناهندگی، پیری جمعیت و کاهش اندازه خانوار بوده است. بسیاری از کشورها، اهمیت بهره‌وری انرژی را تأیید کرده‌اند. وضعیت برای شهرنشینی ناهمگون‌تر است. در سه کشور (فنلاند، لتونی و لهستان)، شهرنشینی تا حد زیادی بر سیاست مسکن تأثیر گذاشته، در حالی که در هشت کشور (بلژیک، بلغارستان، جمهوری چک، یونان، مجارستان، مالت، اسلواکی، اسلوونی)، نقش مهمی ایفا نکرده است (Krapp et al, 2020).

روش تحقیق

هدف تحقیق، ارزیابی و روش آن، توصیفی - تحلیلی است. انتخاب معیارها و شاخص‌ها و نهایی شدن آنها، با نظرخواهی از متخصصان و براساس تکنیک دلفی انجام شده و پرسشنامه پس از اصلاحات لازم و تأیید روایی و اعتبار آن از سوی خبرگان، به عنوان ابزار تحقیق تهیه شده و در اختیار ۳۵ کارشناس در حوزه مسکن قرار گرفت. برای سنجش پایایی و قابلیت اعتماد آن نیز از آزمون آلفای کرونباخ استفاده شد. دامنه مورد پذیرش در آزمون مذکور، میان اعداد ۷/۰ تا ۱ (0.7 < r < 1) است و در تحقیق حاضر، مقدار آلفا، ۰/۸۰۹ به دست آمده و بنابراین سطح اطمینان آن، قابل قبول است.

جدول ۲. میزان آلفای کرونباخ برای پرسش‌نامه

تعداد پرسش‌ها	مقدار آلفای کرونباخ
۲۷	۰/۸۰۹

محاسبات نگارندگان، ۱۴۰۱

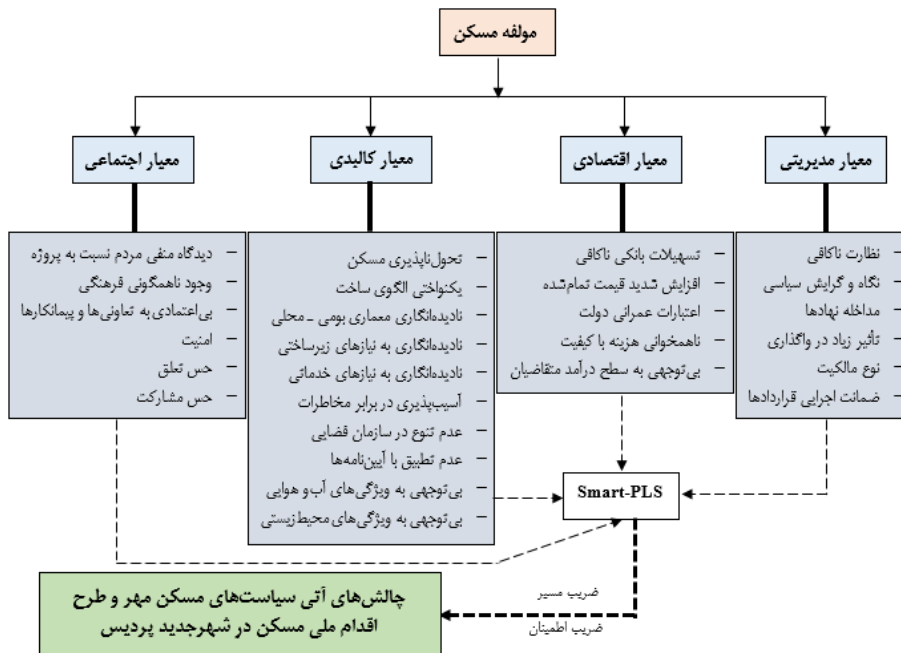
جدول (۳)، معیارها و شاخص‌ها را به همراه منابعی که مورد استفاده قرار گرفته، نشان می‌دهد.

جدول ۳. معیارها و شاخص‌های پژوهش

معیار	شاخص	منبع
اجتماعی	دیدگاه منفی مردم نسبت به پروژه	(خلیلی و همکاران، ۱۳۹۴)
	وجود ناهمگونی فرهنگی	(Han et al, 2018)
	بی‌اعتمادی به تعاونی‌ها و پیمانکارها	(شهنازی و همکاران، ۱۳۹۸)
	امنیت	(Chiu, 2006; Kholodilin, 2017)
	حس تعلق	(بهزادپور، ۱۳۹۷؛ میرزامحمدی، ۱۳۹۸)
کالبدی	حس مشارکت	(سرکرده‌ای و همکاران، ۱۳۹۹)
	تحول‌ناپذیری مسکن	-
	یکنواختی الگوی ساخت	-
	نادیده انگاری معماری بومی - محلی	-
	نادیده انگاری به نیازهای زیرساختی	(مرادی و همکاران، ۱۴۰۰)
	نادیده انگاری به نیازهای خدماتی	(رحمانیانی و همکاران، ۱۳۹۹)
	آسیب‌پذیری در برابر مخاطرات	-
	عدم تنوع در سازمان فضایی	-

منبع	شاخص	معیار
(شهنازی و همکاران، ۱۳۹۸؛ سلاورزی زاده و همکاران، ۱۳۹۹)	عدم تطبیق با آیین نامه ها	
(آزادخانی و همکاران، ۱۳۹۷)	بی توجهی به ویژگی های آب و هوایی	
-	بی توجهی به ویژگی های محیط زیستی	
(علوی و همکاران، ۱۳۹۷)	تسهیلات بانکی ناکافی	اقتصادی
(Reeves, 2014)	افزایش شدید قیمت تمام شده	
(علوی و همکاران، ۱۳۹۷)	اعتبارات عمرانی دولت	
(محمدی و همکاران، ۱۳۹۸؛ Reeves, 2014)	ناهمخوانی هزینه با کیفیت	
(آرشین و سرور، ۱۳۹۶)	بی توجهی به سطح درآمد متقاضیان	مدیریتی
-	نظارت ناکافی	
(حیدری مقدم و همکاران، ۱۳۹۸)	نگاه و گرایش سیاسی	
(حیدری مقدم و همکاران، ۱۳۹۸)	مداخله نهادها	
-	تأخیر زیاد در واگذاری	
(سلاورزی زاده و همکاران، ۱۳۹۹)	نوع مالکیت	
(آرشین و سرور؛ علوی و همکاران، ۱۳۹۷)	ضمانت اجرایی قراردادها	

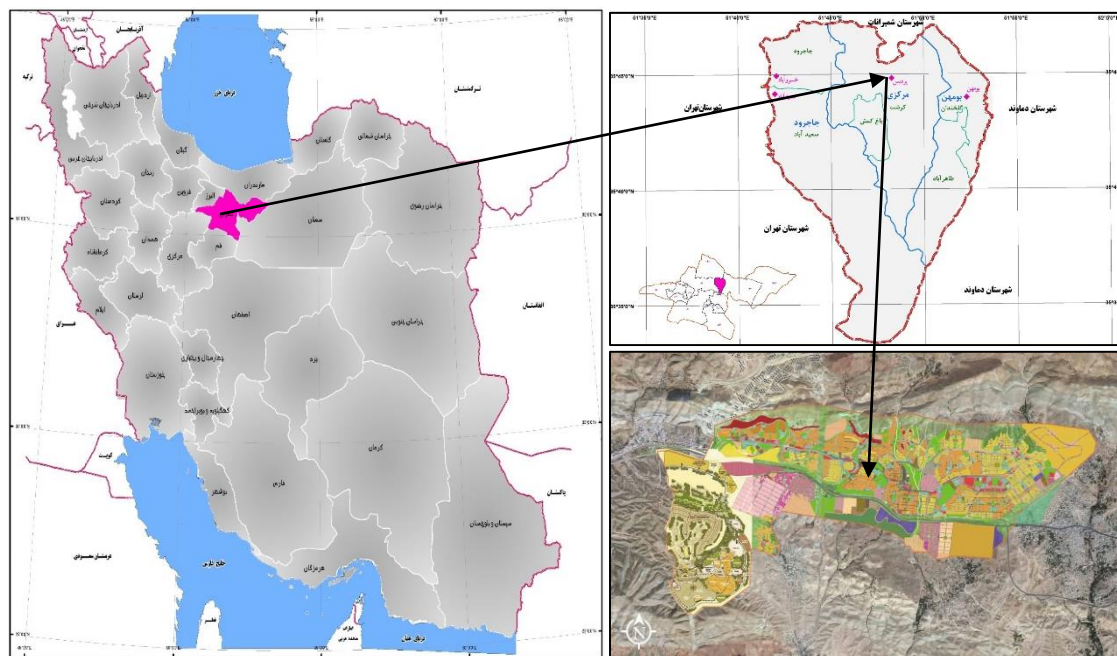
برای تحلیل داده های به دست آمده، از مدل سازی معادلات ساختاری و نرم افزار SMART-PLS استفاده شد. مدلیابی معادلات ساختاری تکنیک آماری قدرتمندی است که مدل اندازه گیری (تحلیل عاملی تأییدی) و ساختاری (رگرسیون یا تحلیل مسیر) را به طور هم زمان، با آزمون آماری ترکیب می کند (زیاری و همکاران، ۱۳۹۶). نرم افزار مذکور، مدل های معادلات ساختاری را از منظر تأثیرهای مستقیم، غیرمستقیم و تعاملی، مورد پردازش قرار می دهد.

شکل ۲. مدل مفهومی پژوهش

موقعیت مکانی

شهر جدید پردیس (مرکز شهرستان پردیس) در ۱۷ کیلومتری تهران، محور تهران - اَبعلی، در ۳۵ درجه و ۷۴ دقیقه عرض شمالی و ۵۱ درجه و ۸۰ دقیقه طول شرقی قرار دارد.

شکل ۳. موقعیت شهر جدید پردیس در شهرستان پردیس و استان تهران

جمعیت این شهر بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۵ ایران، ۷۳۳۶۳ نفر (۲۳۹۳۸ خانوار)، شامل ۳۶۹۳۳ مرد و ۳۶۴۳۰ زن است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۶). جدول (۴) تحولات جمعیتی سه دوره سرشماری اخیر را در شهر جدید پردیس نشان می‌دهد.

جدول ۴. تحولات جمعیتی شهر جدید پردیس

سال	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵
جمعیت	۲۵۳۶۰	۳۷۲۵۷	۷۳۳۶۳

مأخذ: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۶

گسترش واحدهای ساختمانی، شهر را به یکی از مهمترین نقاط سرریز جمعیت پایتخت، تبدیل کرده و افزایش دوره‌ای جمعیت، نشانگر افزایش مهاجرت از مناطق روستایی و از برخی شهرهای اطراف و کلانشهر تهران به پردیس، با وجود مسائل پیش‌گفته در حوزه مسکن است. به استناد سالنامه آماری سال استان تهران، تعداد جمعیت پردیس تا پایان سال ۱۴۰۰، به ۱۷۰ هزار نفر رسیده و جمعیت افق آن، ۶۰۰ هزار نفر پیش‌بینی شده است.

شکل ۴. موقعیت شهر جدید پردیس (منبع: شرکت عمران شهر جدید پردیس، ۱۴۰۱)

شهر جدید پردیس چندین فاز دارد و فازهای ۳، ۵، ۸، ۹ جدید، ۹ قدیم، ۱۱ دارای مسکن مهر هستند. در جدول (۵) شمار واحدهای مسکن مهر موجود و در حال ساخت، در فازهای مسکونی مذکور، بیان شده است.

جدول ۵. واحدهای مسکن مهر در شهر جدید پردیس به تفکیک فازها

محل	تعداد	فاز	ردیف
بوستان، بهمن، بهارستان، گلستان، زیتون، کاج، سرو، سپهر، چناران، نارون، افاقیا، اطلسی، الوند، البرز، پامچال، دنا، دماوند، زاگرس، سبلان، زنبق، سهند، نارنجستان، سنبل، مهستان، مریم، مینا، نگارستان، نرگس، نیستان و یاس	۸۸۵۵	۳	۱
راز، سفید رود، زاینده رود، اروند و ارس	۶۲۳۲	۵	۲
دماوند، دنا، آرارات، تفتان، الوند، دالاهو، جولیان، سبلان و سهند	۲۹۲۷۶	۸	۳
زاگرس و البرز	۳۹۲۷	۹ قدیم	۴
افلاک	۳۱۹۰	۹ جدید	۵
شاهین شهر، زیباشهر، پولادشهر، زرین شهر، پیران شهر، ایران شهر، آریاشهر، آذرشهر، عالی شهر، شیرین شهر، آرمان شهر و یاس	۳۳۳۳۵	۱۱	۶

(منبع: شرکت عمران شهر جدید پردیس، ۱۴۰۱)

شکل ۵. نمایی از پروژه‌های ساخت مسکن مهر در شهر جدید پردیس

یافته‌های پژوهش

پرسشنامه متغیرها و شاخص‌ها با همکاری کارشناسان مسکن تهیه و تکمیل گردیده که شامل سه طیف اثرگذاری پایین (امتیاز ۱)، متوسط (امتیاز ۲) و بالا (امتیاز ۳) است و حد میانگین، عدد ۱/۵ در نظر گرفته شده است. در جدول (۶)، درصد اثرگذاری شاخص‌ها به همراه میانگین هر کدام، بیان شده است.

جدول ۶. سطح نگرش کارشناسان به میزان تأثیر متغیرها و شاخص‌ها در مسکن مهر و اقدام ملی مسکن برای

پردیس

میانگین	تأثیر			شاخص	معیار
	بالا	متوسط	پایین		
۲/۲۲	۵۵/۵	۳۵/۵۵	۸/۹۵	دیدگاه منفی مردم نسبت به پروژه	اجتماعی
۲/۵۱	۵۰/۴	۲۹/۶	۲۰	وجود ناهمگونی فرهنگی	
۲/۴۵	۴۶/۷	۳۲/۷۵	۲۰/۵۵	بی‌اعتمادی به تعاونی‌ها و پیمانکارها	
۲/۲۰	۳۸/۷	۳۸/۷	۲۲/۶	امنیت	
۲/۲۰	۵۲/۹	۳۲/۶	۱۴/۵	فقدان حس تعلق	
۲/۲۵	۴۵/۵	۳۰/۸۵	۲۳/۶۵	فقدان حس مشارکت	
۲/۳۱	میانگین معیار اجتماعی				
۱/۸۵	۱۳/۳	۵۸/۹	۲۷/۸	تحول ناپذیری مسکن	کالبدی
۲/۱۱	۳۷/۸۵	۳۷/۷۵	۲۴/۴	یکنواختی الگوی ساخت	
۲/۲۲	۳۷/۷۵	۴۲/۲	۲۰/۰۵	نادیده انگاری معماری بومی - محلی	
۲/۳۷	۷۹/۴۵	۱۶/۶۵	۳/۹	نادیده انگاری به نیازهای زیرساختی	
۲/۳۱	۶۶/۲۱	۲۳/۲۷	۱۱/۱۲	نادیده انگاری به نیازهای خدماتی	
۲/۲۵	۵۰/۰۵	۲۲/۲	۲۷/۷۵	آسیب‌پذیری در برابر مخاطرات	
۲/۲۵	۴۷/۳۳	۳۳/۵	۱۹/۱۷	عدم تنوع در سازمان فضایی	
۲/۲۰	۴۳/۷	۳۱/۸	۲۴/۵	عدم تطبیق با آیین‌نامه‌ها	

میانگین	تأثیر			شاخص	معیار
	بالا	متوسط	پایین		
۲/۲۰	۳۶/۷	۴۹/۹۵	۱۳/۳۵	بی توجهی به ویژگی های آب و هوایی	
۲/۲۸	۴۹/۱۸	۲۸/۱۲	۲۲/۷	بی توجهی به ویژگی های محیط زیستی	
۲/۲۰	میانگین معیار کالبدی				
۲/۲۵	۴۶/۶	۴۰/۸	۱۲/۶	تسهیلات بانکی ناکافی	اقتصادی
۲/۲۸	۵۹/۸۵	۲۶/۷۵	۱۳/۴	افزایش شدید قیمت تمام شده	
۲/۲۰	۳۰/۴	۳۸/۵	۳۱/۱	اعتبارات عمرانی دولت	
۲/۲۵	۴۴/۴	۳۷/۸	۱۷/۸	ناهمخوانی هزینه با کیفیت	
۲/۰۵	۳۴/۵	۳۳/۵	۳۲	بی توجهی به سطح درآمد متقاضیان	
۲/۲۰	میانگین معیار اقتصادی				
۲/۲۰	۵۵/۰۵	۳۳/۸۵	۱۱/۱	نظارت ناکافی	مدیریتی
۲/۰۵	۳۳/۳	۴۰	۲۶/۷	نگاه و گرایش سیاسی	
۲/۲۲	۴۲/۸	۳۷/۲	۲۰	مداخله نهادها	
۲/۳۴	۷۴/۱۵	۱۸/۸۵	۷	تأخیر زیاد در واگذاری	
۱/۸۸	۳۵/۵۵	۲۴/۸۵	۳۹/۶	نوع مالکیت	
۲/۰۸	۳۴/۴۵	۳۷/۲	۲۸/۳۵	ضمانت اجرایی قراردادها	
۲/۱۳	میانگین معیار مدیریتی				

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۱

براساس جدول (۶) معیار اجتماعی با میانگین ۲/۳۱، معیارهای کالبدی و اقتصادی با میانگین یکسان ۲/۲۰ و معیار مدیریتی با میانگین ۲/۱۳ برحسب ترتیب از عوامل مهم مسکن مهر و اقدام مسکن ملی از نگاه کارشناسان در شهر جدید پردیس است. یافته ها نشان می دهد تمامی شاخص های تحقیق در وضعیت بالای متوسط قرار دارند و نشانگر اثرگذاری آنها (با شدت های مختلف) بر سیاست مورد مطالعه هستند. از منظر اجتماعی، "تصادف های فرهنگی" و "بی اعتمادی به متولیان"، از منظر کالبدی، "بی توجهی به نیازهای زیرساختی"، "نیازهای خدماتی" و "ویژگی های محیط زیستی"، از منظر اقتصادی، "تسهیلات ناکافی بانک ها" و "عدم تطبیق هزینه ها با کیفیت مسکن" و از منظر مدیریتی، "تأخیر زیاد در واگذاری های مسکن"، "مداخله بی مورد برخی از نهادها" و "نظارت ناکافی" از جمله مهم ترین چالش های آتی در تحقیق حاضر هستند. گام دوم تحقیق، مدل سازی معادله های ساختاری است و به همین منظور، نرم افزار SMART-PLS بکار برده می شود. این شیوه شامل اعتبارسنجی شاخص ها، پایایی ترکیبی (CR) (با کاربرد شیوه سازگاری درونی) و متوسط واریانس استخراج شده (AVE) ^۳ است. براساس استاندارد رایج، بار عاملی ۰/۴ و بیشتر از آن برای هر شاخص در تحلیل عاملی، به این معناست که واریانس و شاخص های مربوطه، از واریانس خطای اندازه گیری بیشتر بوده و پایایی درباره مدل اندازه گیری، مورد پذیرش است و درعین حال، روایی مورد نظر نیز با روایی همگرا به دست آمده و براساس آن، تجزیه و تحلیل می شود.

جدول ۷. سطح پایایی ترکیبی و روایی همگرا

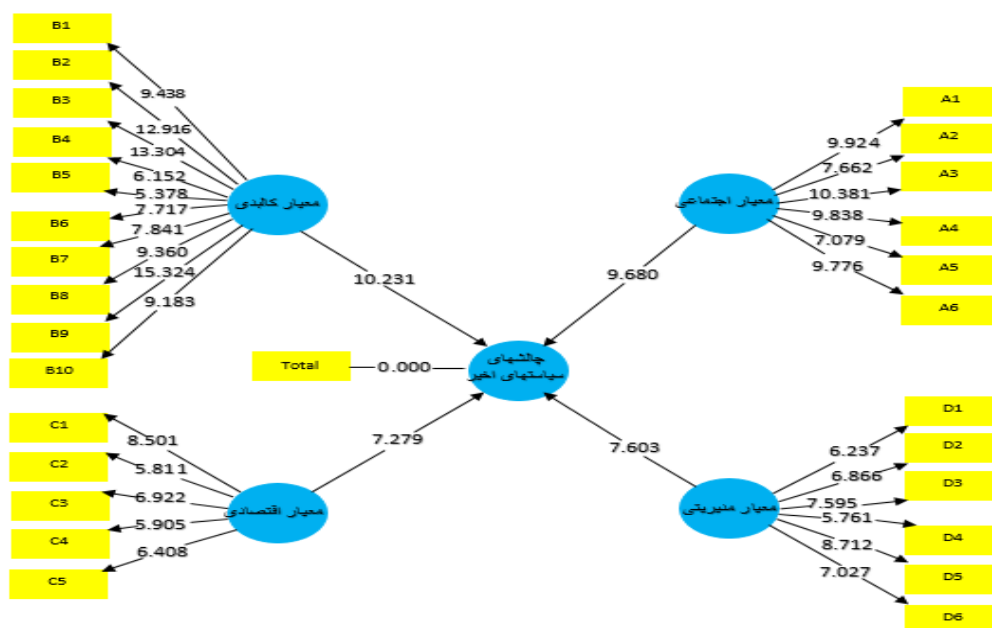
2. Composite Reliability
3. Average Variance Extracted

ردیف	معیار	آلفای کرونباخ	پایایی ترکیبی	متوسط واریانس استخراج شده
۱	اجتماعی	۰/۸۲۲	۰/۸۸۱	۰/۴۸۹
۲	کالبدی	۰/۷۸۴	۰/۸۵۷	۰/۵۳۰
۳	اقتصادی	۰/۸۰۲	۰/۸۷۰	۰/۵۰۶
۴	مدیریتی	۰/۸۱۴	۰/۸۷۳	۰/۵۰۸

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۱

براساس جدول (۷)، نتایج ارزیابی، بیانگر سازگاری درونی است، چرا که ضریب آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی بالاتر از حد بحرانی (عدد ۷) بوده و میانگین واریانس‌های استخراجی نیز بیشتر از حد ۰/۴ هستند. از این رو، مدل‌های اندازه‌گیری، مورد پذیرش هستند.

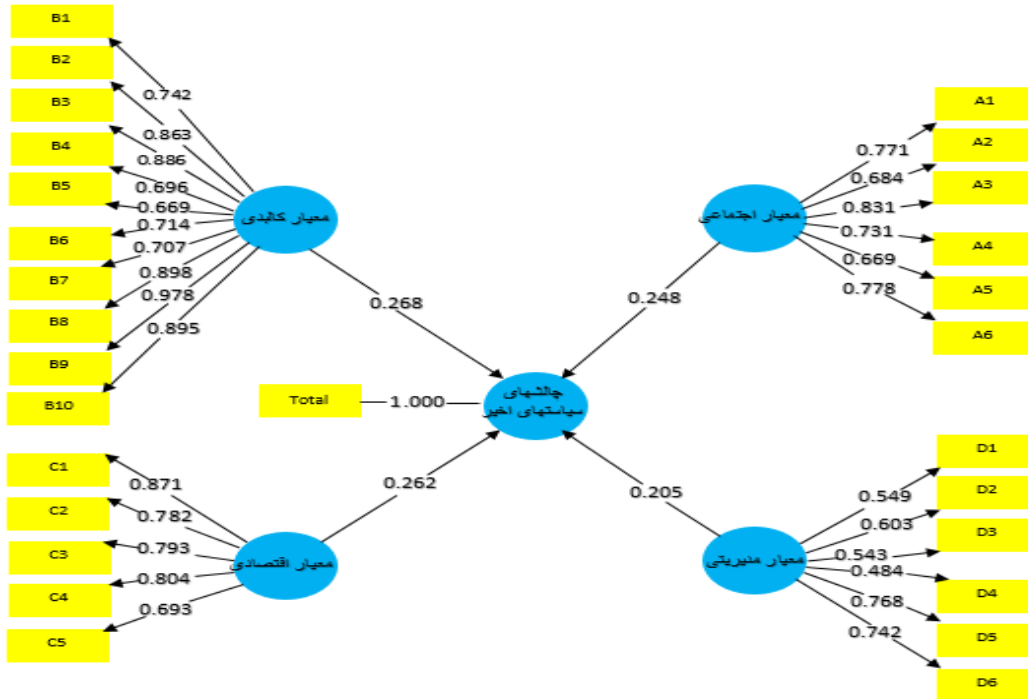
در بررسی ضریب‌های معناداری در نرم‌افزار SMART-PLS ابتدا باید به چند نکته توجه کرد: آماره T، نشانگر معناداری اثر متغیرها بر یکدیگر است که اگر مقدار آن از ۱/۹۶+ بیشتر باشد، تأثیر مثبت را داعی می‌کند، اگر میان ۱/۹۶+ تا ۱/۹۶- باشد، بیانگر عدم وجود معناداری است و اگر کوچک‌تر از ۱/۹۶- باشد، به مفهوم تأثیر منفی است. به عبارت دیگر، مقدار T مربوط به هر شاخص از عدد ۱/۹۶+ (مقدار بحرانی) است که در سطح خطای یک درصد، بیش از ۲/۵۸ می‌باشد. برای ضریب‌های مسیر نیز این قاعده برقرار است که شرط برقراری ارتباط قوی میان دو متغیر، بیش از ۰/۶، ارتباط متوسط، میان ۰/۳ تا ۰/۶ و ارتباط ضعیف، زیر ۰/۳ است. با اجرای مدل، هیچ کدام از شاخص‌ها در بازه میان ۱/۹۶+ تا ۱/۹۶- قرار نداشتند، در نتیجه نیازی به آزمون مجدد مدل پژوهش نبوده و خروجی آن در شکل‌های (۱) و (۲) به نمایش در آمده است.

شکل ۶. مدل روابط میان شاخص‌ها در سطح معناداری (نگارندگان، ۱۴۰۱)

سطح معناداری ۰/۰۰۰ و مقدار T برای معیارهای پژوهش، اهمیت چالش‌ها را در سیاست مسکن مهر و اقدام ملی مسکن، بازتاب می‌دهد. معیار اجتماعی با مقدار T ۹/۶۸۰ و ضریب مسیر ۰/۲۴۸، معیار کالبدی با مقدار T ۱۰/۲۳۱ و ضریب مسیر ۰/۲۶۸، معیار اقتصادی با مقدار T ۷/۲۷۹ و ضریب مسیر ۰/۲۶۲، معیار مدیریتی با مقدار T ۷/۶۰۳ و ضریب ۰/۲۰۵، دارای سطح معناداری ۰/۰۰۰ و نیز، تأثیر مثبت هستند. مقدار بار عاملی بیش از ۰/۴ برای تمامی شاخص‌ها نیز نشان می‌دهد

واریانس میان معیارها نیز از واریانس خطای اندازه گیری بیشتر بوده و از این رو، پایایی برای مدل اندازه گیری نیز مورد پذیرش است.

شکل ۷. مدل روابط میان شاخص ها در سطح بار عاملی (نگارندگان، ۱۴۰۱)

جدول (۸) آماره های T و ضریب معناداری P را نشان می دهد که ضریب تمامی روابط، کمتر از ۰/۰۵ و مورد تأیید است.

جدول ۸. خروجی نتایج براساس روابط میان شاخص ها

ردیف	معیار	ضریب مسیر	آماره T	انحراف معیار	میانگین نمونه	ارزش P	نتیجه نهایی
۱	اجتماعی	۰/۲۴۸	۹/۶۸۰	۰/۰۴۸	۰/۲۴۲	۰	تأیید رابطه
۲	کلیدی	۰/۲۶۸	۱۰/۲۳۱	۰/۰۳۵	۰/۲۶۶	۰	تأیید رابطه
۳	اقتصادی	۰/۲۶۲	۷/۲۷۹	۰/۰۳۲	۰/۲۵۶	۰	تأیید رابطه
۴	مدیریتی	۰/۲۰۵	۷/۶۰۳	۰/۰۳۹	۰/۲۰۰	۰	تأیید رابطه

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۱

براساس یافته ها، معیارهای تحقیق، دارای بالاترین اهمیت و شاخص های آنها نیز از جمله چالش های آتی بسیار مهم در مسئله مسکن شهرداری پردیس است. هنگامی که هدف از پروژه مسکن شهری، ارتقای کیفیت زندگی و زیست پذیری اعلام می شود، باید به مؤلفه های مختلف (در اینجا، چهارگانه) نیز توجه می شود. اما چالش های مذکور نشان می دهد در طرح های مسکن مهر و اقدام ملی مسکن پردیس، این گونه ویژگی ها، چندان ملاحظه نمی شود. در بسیاری از مجتمع های مسکونی مهر پردیس، هیچ تناسبی میان معماری ایرانی (بومی - محلی) با فرهنگ حاکم مشاهده نمی شود و نخستین مورد که بر ناظر بازتاب می یابد، یکنواختی است. مسئله افزایش قیمت تمام شده این واحدها، با درآمدها همخوانی ندارد و در نتیجه، اعتماد ساکنان نسبت به متولیان مخدوش است و درعین حال، براساس هزینه های پرداخت شده از سوی ساکنان، زیرساخت ها و دسترسی ها نامناسب بوده و خدمات مورد انتظار در سطح حداقل قرار داشته اند و چه بسا با صرف هزینه های

گزارش‌ها و طی چند سال پس از تحویل واحدهای مسکونی مذکور، به ثمر رسیده‌اند. از سوی دیگر، در بسیاری از مناطق شهری، مکان‌های در نظر گرفته شده برای پروژه‌های مسکن ملی، در فاصله‌های نزدیک با نقاط دارای مسکن مهر هستند و صرف‌نظر از جنبه‌های هزینه‌های ساخت آنها و شیوه تملک، نادیده‌نگاری ویژگی‌هایی که در شاخص‌های این تحقیق بر آنها به عنوان چالش تأکید شده، همچنان در میان دست‌اندرکاران وجود دارد و شوربختانه، رویکرد اصلی در این مهم، نگاه‌های سودگراانه بوده و خانه‌دار شدن مردم به هر قیمت و بدون توجه به مؤلفه‌های مختلف، مسیر گسسته و رو به ناکامی را نیز برای سیاست‌های مورد بحث نیز منعکس می‌کند.

نتیجه‌گیری

چالش‌های سیاست‌های کلان مسکن، شامل طیفی از تأثیرهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است. سیاست‌های تأمین مسکن، به منزله معیاری از سیاست‌های کلان برنامه‌های توسعه، متأثر از رویکردها و جهت‌گیری‌های دولت‌ها است که به نوبه خود، فقدان یکپارچگی و جامعیت را در عرصه‌های مختلف (از جمله نظری و تجربی) منعکس می‌کند (رستمی و مظاهریان، ۱۴۰۰).

ناکارآمدی تأمین مسکن و عدم مطلوبیت آن (به ویژه از نظر کیفی) فقدان سیاست‌گذاری روشن و ملموس را بازتاب می‌دهد. مسکن و خانه، از جمله مهم‌ترین نیازها و کالاهای مورد نیاز شهروندان است. انسان بدون داشتن سرپناه قادر به زندگی نیست و نمی‌توان انتظار داشت که راهبردهای رشد برای شاخص‌های کیفیت زندگی به سرانجام برسد. با وجود این، سیاست‌های چند ساله برای مسکن در ایران، از اصول و موازین استاندارد برخوردار نبوده و امروزه که بایستی به منزله حق طبیعی برای همگان در نظر گرفته شود، به یک سرمایه و کالای لوکس بدل گشته و دولت‌ها در تأمین آن و اجرای سیاست‌ها، چندان توفیقی نداشته‌اند و نتوانسته‌اند بر چالش‌های پیش‌گفته غلبه کنند.

شکل ۸. نمایی از مسکن مهر همراه با مسائل و چالش‌ها در قالب معیارهای چهارگانه تحقیق در شهر جدید

پردیس

مهمترین نکته در پژوهش حاضر که منعکس‌کننده نوآوری آن در مقایسه با تحقیق‌های پیشین است، ملاحظه چالش‌های کلیدی برای آینده سیاست‌های مسکن در شهر جدید پردیس و تأکید بر تبدیل این قلمرو مکانی به یک لایه بحرانی جمعیت است. اغلب پژوهش‌های مشابه، بر وضعیت زمانی کنونی و پیامدهای موجود که ناشی از سیاست مسکن مهر و قبل از آن است، تأکید کرده و معیارهای مختلف را به طور جداگانه مورد مطالعه قرار داده‌اند، در حالی که، این پژوهش، ابعاد مؤثر و مرتبط با مؤلفه مسکن را برحسب ویژگی‌های شهر جدید پردیس و با محوریت ورود سیاست مسکن به فاز طرح اقدام ملی، بدون برداشتن موانع مسکن مهر، به طور جامع و گویا و با نگرش تخصص‌محور، مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است.

در این پژوهش، برای رصد دورنمای سیاست‌های مسکن مهر و اقدام ملی مسکن در شهر جدید پردیس، چالش‌هایی در قالب چهار معیار و ۲۷ شاخص اعمال گردید و طبق نتایج به دست آمده، معیار کالبدی با اهمیت ۰/۲۶۸ بیشترین مسائل را برای آینده پردیس داشته است. بی‌توجهی به نیازهای زیرساختی، نیازهای خدماتی، ویژگی‌های محیطی، آسیب‌پذیری در برابر مخاطراتی چون زلزله، عدم تنوع در سازمان فضایی و بی‌توجهی به معماری بومی از جمله مهم‌ترین دلایل در عدم توفیق کامل سیاست پیش‌گفته در شهر جدید پردیس است.

معیار اقتصادی با ضریب ۰/۲۶۲ در رتبه دوم قرار دارد. اصلی‌ترین چالش و مانع پیش رو از این منظر، افزایش بسیار زیاد قیمت تمام شده واحدهای مسکن مهر است که هزینه‌های بیشتری را برای متقاضیان تحمیل نموده و درعین حال، دستگاه‌های دولتی و بانک‌ها نیز نتوانسته‌اند تسهیلات و اعتبارات مالی لازم را در اختیار بگذارند. معیار اجتماعی با اهمیت ۰/۲۴۸ در رتبه سوم قرار گرفته و از جمله عوامل اصلی در این وضعیت، وجود تضادهای مختلف فرهنگی و بی‌اعتمادی به شرکت‌های تعاونی مسکن و پیمانکاران است. در نهایت، معیار مدیریت با ضریب ۰/۲۰۵ در رتبه چهارم است. تأخیر زیاد در واگذاری‌های مسکن، مداخله نهادهای مختلف و نظارت ضعیف از جمله مهم‌ترین نکاتی است که جنبه‌های مدیریتی را برای سیاست مسکن مهر و در ادامه، طرح اقدام ملی در شهر جدید پردیس، به موضوعی حساس بدل کرده است. این مسائل، آینده روشنی را برای سکونتگاه مورد مطالعه، ترسیم نمی‌کند و آنها را به مهم‌ترین چالش‌ها در آینده نیز بدل می‌کند که به مراتب پیچیده‌تر و بسیار بحرانی‌تر خواهد بود و به همین ترتیب نیز حل آنها، مستلزم هزینه‌های بیشتر و سنگین‌تر خواهد بود.

منابع

- آرشین، مهسا، سرور، رحیم (۱۳۹۶)، ارزیابی سیاست‌های اجرایی دولت در تأمین مسکن گروه‌های کم درآمد شهری (مطالعه موردی: کلانشهر مشهد)، فصلنامه مطالعات مدیریت شهری، ۹ (۳۰): ۹۵-۸۱
- آزادخانی، پاکزاد، اعظمی، هادی، چهره، معصومه (۱۳۹۷)، کاربرد شاخص‌های آسایش حرارتی در طراحی مسکن پایدار، فصلنامه مطالعات عمران شهری، ۲ (۷): ۲۴-۴
- بهزادپور، محمد (۱۳۹۷)، بررسی حس تعلق مکانی در مجتمع‌های مسکونی و نقش طبیعت بر آن (مطالعه موردی: مجتمع‌های مسکونی اکباتان، پردیسان، زیتون و مهرگان). فصلنامه برنامه‌ریزی شهری، ۹ (۳۴): ۲۰۰-۱۸۳
- حیدری مقدم، مصطفی، زبیری، کرامت‌الله، حاتمی‌نژاد، حسین، پوراحمد، احمد (۱۳۹۸)، بررسی و ارزیابی سیاست‌های مسکن گروه‌های آسیب‌پذیر در کسب رضایت ساکنان (مورد: شهر خرم‌آباد)، فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۹ (۲): ۱۳۹-۱۵۵
- خلیلی، احمد، نورالهی، حانیه، رشیدی، نعیمه، رحمانی، مریم (۱۳۹۴)، ارزیابی سیاست‌های مسکن مهر در ایران و ارائه راهکارهایی برای بهبود آن. فصلنامه مطالعات شهری، ۱۳: ۹۲-۸۳
- رحمانیانی، یاسر، مرادی، اصغرمحمد، عسگری، حمیرا (۱۳۹۹)، تبیین میزان اثرگذاری شاخص‌های زمینه‌ساز بر گسترش تقاضا برای سکونت در مسکن کوچک مقیاس در کلانشهرها: بررسی دیدگاه ساکنین محدوده نواب شهر تهران. فصلنامه برنامه‌ریزی توسعه شهری و منطقه‌ای، ۵ (۱۲): ۱۰۳-۶۷
- رستمی، محسن و مظاہریان، حامد. (۱۴۰۰). تبیین علل کاهش کیفیت کالبدی سکونت در سیاست‌گذاری تأمین مسکن امروز ایران "از دخالت دولت‌ها تا الگوهای رهاشده"، "نمونه موردی منطقه ۲۲ تهران". فصلنامه کاوش‌های جغرافیایی مناطق بیابانی، ۹ (۱)، ۲۰۱-۱۷۳.
- زنگنه شهرکی، سعید؛ فرهادی خواه، حسین؛ حیدری، اصغر؛ فتوحی مهربانی، باقر؛ عباسی فلاح، وحید؛ فرهادی، ابراهیم و ابدالی، یعقوب. (۱۳۹۹). چالش‌های انبوه‌سازی مسکن، ارزیابی نقاط ضعف مسکن مهر در مقیاس ملی. مطالعات ساختار و کارکرد شهری، ۷ (۲۴): ۱۲۹-۱۵۴.

- زیاری، کرامت‌الله، آروین، محمود، فرهادی‌خواه، حسین (۱۳۹۶)، ارزیابی وضعیت شاخص‌های مسکن‌گزینی در شهر (نمونه موردی: شهر اهواز)، فصلنامه مطالعات مدیریت شهری، ۹ (۳۰): ۴۹-۶۲
- سالاری‌پور، علی‌اکبر؛ غیاثوند محمدخانی، سعید و شعبانی کلاچاهی، سجاد. (۱۴۰۱). ارزیابی کیفیت زندگی ساکنین مسکن مهر (مطالعه موردی: شهر رشت). فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، ۱۳ (۴۸): ۸۷-۱۰۲.
- سرکرده‌ای، الهام، روحانی چیتگر، اعظم، شادی، فاطمه (۱۳۹۹)، تأثیر طراحی کالبدی شهرک مسکونی بر ارتقای رفتار اجتماعی شهروندان (نمونه موردی: مسکن مهر مهرگان مشهد، نشریه معماری شناسی، ۳ (۱۶): ۱۰-۱۸
- سلاورزی‌زاده، محمد، شیخی، حجت، حاتمی، شهین (۱۴۰۰)، شناسایی و تحلیل عوامل کلیدی موثر بر توسعه مسکن اجتماعی با تأکید بر آینده‌نگاری (موردشناسی: شهر ایلام)، فصلنامه جغرافیا و آمایش شهری - منطقه‌ای، ۱۱ (۳۹): ۱۹۹-۲۲۴
- سیاف‌زاده، علیرضا و پای بند، ناهید. (۱۳۹۸). ارزیابی وضعیت پروژه‌های مسکن مهر از دیدگاه ساکنان مطالعه موردی: مسکن مهر شهرستان دزفول. فصلنامه جغرافیایی سرزمین، ۱۶ (۶۳): ۱-۱۶.
- شرکت عمران شهر جدید پردیس (۱۴۰۱)، شهر جدید پردیس، تارنمای رسمی: www.pardis.ntdc.ir
- شهنازی، روح‌الله، رستم‌زاده، پرویز، هاشم‌پورمولا، محمد، بالایی، مریم (۱۳۹۸)، تأمین مالی مسکن برای اقشار کم درآمد از طریق تعاونی بر مبنای وقف، دوفصلنامه جستارهای اقتصادی ایران، ۱۶ (۳): ۷۱-۸۹
- علوی، علی، صمدی، محمد، بناری، سجاد (۱۳۹۷)، ارزیابی نقاط ضعف و قوت سیاست‌ها و خط‌مشی‌های مسکن در ایران (برنامه‌های عمرانی قبل و توسعه بعد از انقلاب)، مجله جغرافیا و روابط انسانی، ۱ (۲): ۸۶۷-۸۸۹
- قاسم زاده عقیبانی، امید؛ سلطانی، علیرضا و جلالی، عبدالمجید. (۱۴۰۰). تأثیر حوزه مسکن و سیاست‌های مسکن مهر بر رشد اقتصادی ایران (۱۳۵۶:۱۳۹۶). خط‌مشی‌گذاری عمومی در مدیریت، ۱۲ (۳): ۱۴۷-۱۶۰.
- قنبری، ابوالفضل. (۱۳۹۵). تحلیل بر مکان‌یابی مسکن مهر شهر تبریز، جغرافیا و برنامه‌ریزی، ۲۰ (۵۵): ۲۲۹-۲۵۴.
- کیانی سلمی، صدیقه؛ شاطریان، محسن و قنبری، رعنا. (۱۳۹۸). مدل یابی و تبیین رضایتمندی از ابعاد اجتماعی و کالبدی مسکن مهر (مطالعه موردی: مسکن مهر شهرکاشان). مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی، ۱۴ (۲): ۴۴۱-۴۵۶.
- محمدی، فریبرز؛ پروین، ستار و رستگار، یاسر. (۱۳۹۷). چالش‌های سیاست‌گذاری اجتماعی حوزه مسکن و تأثیر آن بر شکل‌گیری ناهنجاریهای اجتماعی (مطالعه موردی مسکن مهر پزند). برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ۱۰ (۳۶): ۱۴۲-۱۷۵.
- مرادی، مهدی، پریزادی، طاهر، عندلیب، علیرضا (۱۴۰۰)، تحلیل سیاست‌های زمین و مسکن و میزان اثرگذاری آنها بر توسعه کالبدی شهرها (مورد مطالعه: منطقه ۱۵ شهرداری تهران). فصلنامه مطالعات ساختار و کارکرد شهری، ۸ (۲۷): ۱۳۳-۱۶۰
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۶)، سالنامه آماری استان تهران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان تهران
- معاونت پژوهش‌های زیربنایی و امور تولیدی دفتر مطالعات زیربنایی، (۱۳۹۹)، الزامات تحقق گام دوم انقلاب (۶ بخش مسکن و شهرسازی)، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- معاونت مطالعات زیربنایی. (۱۴۰۰). ارزیابی طرح اقدام ملی مسکن. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- معمری، ابراهیم؛ میرکتولی، جعفر و بزی، خدارحم. (۱۳۹۸). ارزیابی و پایش سیاست‌های تأمین مسکن گروه‌های کم‌درآمد شهری از منظر شاخص‌های پایداری مسکن (مطالعه موردی: مسکن مهر گرگان). پژوهش‌های جغرافیایی برنامه‌ریزی شهری، ۷ (۴): ۷۲۳-۷۴۱.
- ملکوتی نیا، محمد؛ سلطانی، علیرضا و عزت پناه، بختیار. (۱۳۹۸). بررسی و ارزیابی سیاست‌های مسکن گروه‌های کم‌درآمد شهری (نمونه موردی: تبریز). فصلنامه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۱۲ (۱): ۱۵۱-۱۶۷.
- میرزاحمدی، احمد، تقی پور قصابی، بهزاد (۱۳۹۸)، طراحی مجتمع مسکونی پایدار با تأکید بر روان شناسی محیطی از بعد حس تعلق به مکان، مجله شباک، ۵ (۴۰): ۷۸-۸۶
- یزدانی، محمدحسن؛ احمدی، سمیرا؛ پاشازاده، اصغر. (۱۳۹۸). بررسی میزان رضایتمندی ساکنین مسکن مهر (نمونه موردی: مسکن مهر شام اسبی اردبیل). جغرافیا و برنامه‌ریزی، ۲۳ (۶۷): ۳۲۷-۳۴۹.

- Abouelmagd, D.; Kesteloot, C. & Corijn, E. (2013). Housing Projects for Low-Income Groups and Modes of Economic Integration: A Comparative Study in Greater Cairo. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 104(4). pp. 456-477.
- Anderson, I. (2009). Challenges for Housing Policy in Cuba: Case Studies from Havana. *Journal of Iberian and Latin American Research*, 15 (2): 5-23.
- Ansell, B. W. (2019). The Politics of Housing. *Annual Review of Political Science*, 22:165-185
- Broulíková, H. M.; Montag, J. (2020). Housing privatization in transition countries: Institutional features and outcomes. *Review of Economic Perspectives*, 20 (1): 51-71
- Buckly, R., Kalarickal, J., (2005). Housing policy in developing countries conjectures and refutations, *World bank res obs*, 17: 233-257.
- Chiu, R. L. H. (2006) Socio-cultural sustainability of housing: a conceptual exploration, *Housing, Theory and Society*, 21 (2): 65-76
- Dahal, K. R., Benner, S., and Lindquist, E., (2017). Urban Hypotheses and Spatiotemporal Characterization of Urban Growth in the Treasure Valley of Idaho, USA. *Applied Geography*, 79: 11-25.
- Duong, T. T. (2022). A Symbol of Socialist Society: The Collective Living Quarters in Hanoi 1954-2000, *Journal of Mekong Societies*, 18 (2): 47-75
- Dynarski, S., Scott-Clayton, J. (2013). Financial Aid Policy: Lessons from Research. *The Future of Children*, 23 (1): 67-91.
- Fang, C., Iceland, J. (2018). Housing inequality in urban China: the heritage of socialist institutional arrangements. *The Journal of Chinese Sociology*, 5 (12): 1-19
- Fang, Z., Chuanyong Z., John, H., (2018). Housing conditions and life satisfaction in urban China, *International Journal of Cities*, 81: 35-44.
- Felipe, J. (2015). Development and Modern Industrial Policy in Practice: Issues and Country Experiences. Asian Development Bank
- Figari, F., Alari, P., H, S., P, T., G, V., & Zantomio, F. (2017). Removing Homeownership Bias in Taxation: The Distributional Effects of Including Net Imputed Rent in Taxable Income. *Fiscal Studies*, 38 (4): 525-57.
- Forrest, R., & Kearns, A. (2001). Social cohesion, Social Capital and the Neighborhood. *Urban Studies*, 38 (12), 2125-2143.
- Giddens, A. (2009). *Sociology*. 6th ed. (Cambridge: Polity Press) satisfactions: old and new public housing project in Bangkok. *Procedia Environmental Sciences*, (28), 689 – 697.
- Gotovac, A. S. (2020). Effects of the housing privatization process in post-socialist Croatia. *Geo Aderia*, 25 (2): 151-176
- Grein, J. (2015). Recent Reforms in Cuban Housing Policy. *Law School International Immersion Program Papers*, 7: 1-24.
- Han, H; Shu,X; Ye, X. (2018), Conflicts and regional culture: The general features and cultural background of illegitimate housing demolition in China, *Habitat International*, 75: 67-77
- Hilber, C. A. L., Vermeulen, W. (2016). The Impact of Supply Constraints on House Prices in England. *Economic Journal*, 126 (591): 358-405.
- Hirt, S. A. (2018). *Two Alternative Peripheries: Socialist Mass Housing Compared with Modern Suburbia: The Suburban Land Question*, edited by Richard Harris and Ute Lehrer, Toronto: University of Toronto Press.
- Hulse, K., & Stone, W. (2007). Social cohesion, social capital and social exclusion: A cross cultural approach. *Policy Studies*, 28 (2), 109-128.
- Kholodilin, K. A. (2017). Quantifying a century of state intervention in rental housing in Germany. *Urban Research & Practice*, 10(3), 267-328.
- Kholodilin, K. A., Weber, J. P., & Sebastian, S. (2018). Rental Market Regulation over the Last 100 Years in an International Comparison. *DIW Weekly Report*, 8 (45): 453-64.
- Krapp, M.C., Vaché, M., Egner, B., Schulze, K., & Thomas, S. (2020). Housing Policies in the European Union. Institute for Housing and Environment (Institut Wohnen und Umwelt GmbH, IWU). Darmstadt & Institute of Political Science. Technical University Darmstadt.
- Maliene, A., Malys, N., (2009). High Quality Housing – A key issue in delivering sustainable communities. *Building and Environment*, 44 (2): 426-430

- Mihaljević, J. (2019). Social Inequalities from Workers' Perspective in 1960s Socialist Yugoslavia. *Revue d'études comparatives Est-Ouest*, 1 (1): 25-51.
- Montejo, N., Barton, S., & Moore, E. (2018). Opening the Door for Rent Control: Toward a Comprehensive Approach to Protecting California's Renters. Haas Institute for a Fair and Inclusive Society.
- Nelson, R. (2018). Capitalism Can't Give Us Affordable Housing. www.jacobin.com/2018/11/capitalism-affordable-housing-rent-commodities-profit
- Nguyen, J. L., Duan, J., & Liu, J. H. (2018). State Control versus Hybrid Land Markets: Planning and Urban Development in Transitional Hanoi, Vietnam. *Sustainability*, 10(9): 1-26.
- Perrie, V., Block, W. (2018). Rent Control and Public Housing. *Dialogi Polityczne*, 24: 49-57.
- Poggio, T., Boreiko, D. (2017). Social Housing in Italy: Old Problems, Older Vices, and Some New Virtues. *Critical Housing Analysis*, 4(1), pp: 112-123.
- Reeves, P. (2014). *Affordable and Social Housing Policy and Practice*. Routledge.
- Sendi, R., Kerbler, B. (2021). The Evolution of Multifamily Housing: Post-Second World War Large Housing Estates versus Post-Socialist Multifamily Housing Types in Slovenia. *Urban Planning Institute of the Republic of Slovenia. Sustainability*, 13(18): 1-19.
- Tsenkova, S., Polanska, D.V. Between state and market: housing policy and housing transformation in post-socialist cities. *Geo Journal*, 79: 401-405 (2014).
- Un-Habitat. (2021). *Implementing Land Policies: A Practical Guide for Assessing Capacity*. Global Land Tool Network
- Wijburg, G., Aalbers, M. B., & Bono, F. (2020). Cuban Migrants and the Making of Havana's Property Market. *Urban Geography*, 42: 1-26.
- Wind, B., Lersch, P., & Dewilde, C. (2017). The distribution of housing wealth in 16 European countries: accounting for institutional differences. *Journal of Housing and the Built Environment*, 32 (4): 625-647
- Zamora, A. R. (2009). Real Estate Development in Cuba: Present and Future. *LSA Journal of International & Comparative Law*, 15 (3): 605-627.
- Zarecor, J. E. (2012). Socialist Neighborhoods after Socialism: The Past, Present, and Future of Postwar Housing in the Czech Republic. *East European Politics and Societies*, 26: 486-509